

meja dela in ne neomejenost umetniške fantazije. To je ono, kar me spričo tipskega in v glavnem od Čehov prevzetega internacionalizma njegove plastike, v kateri se sicer nahaja toliko odličnih detajlov (nekje se namreč umetnost in rokodelstvo vendar srečujeta), navdaja s skepsjo in kar mi pojasnjuje, zakaj ta prevzeti manirizem pri njem največkrat ne predstavlja niti nivoja ter zakaj mu poedina dela v celoti nečejo in nečejo funkcionirati.

V bistvu vendar je in ostane umetnost, biti zvest naravi in ne stilom, materialu in ne tehnikam. zlasti pa sebi in ne drugim. Morda je sicer odveč, če kritik o tem govori, gotovo pa ni odveč, ako naši umetniki tako ustvarjajo.

JOŽE PLEČNIK NA HRADČANIH*

FRANCE STELĚ

Z ustanovitvijo češkoslovaške republike je stopil starodavni kraljevski grad na Hradčanih v Pragi pred novo dobo sijajnega razvoja: bil je proglašen za sedež prezidenta republike in s tem postal zopet pravo srce ne le češkoslovaške države, ampak še prav posebej češkoslovaškega naroda. S to odločitvijo pa so stopile pred češko sedanost tudi posebne naloge, kajti deloma že zanemarjenemu, posebno pa za sodobno življenje nepraktičnemu in za svojo reprezentativno vlogo ne zadostujočemu ogromnemu kompleksu monumentalnih in utilitarnih zgradb, trgov in vrtov je bilo treba dati tako obliko, ki bo v vseh označenih smereh odgovarjala svojemu namenu. Važnosti tega problema so se v polni meri tudi zavedali. Uprava gradu je bila poverjena prezidentovi pisarni in s tem tudi vsa odgovornost za podjetje. Prvi prezident republike, Tomaž G. Masaryk sam, se je energično zavzel za vprašanje in lahko rečemo, da vse delo od prvih začetkov do danes vodi njegova osebna avtoriteta. Za arhitekta, ki mu je poveril veliko nalogo, da preuredi in opremi nekdanji kraljevski grad v sodoben reprezentativni sedež vrhovne državne avtoritete, pa si je izbral takratnega profesorja arhitekture na šoli za umetno obrt v Pragi Jožeta Plečnika.

Problem, ki je stal pred upravo gradu in še prav posebej pred izbranim arhitektom, nikakor ni bil vsakdanji; mirno lahko rečemo, da je bil

TINE KOS: MAJDA. 1927

naravnost sekularen in nedvomno eden največjih, a tudi najkočljivejših arhitekturnih problemov sodobnosti. Sevé, dal bi se omejiti, razkosati na reševanje posameznih, dnevno se porajajočih vprašanj, toda s tem bi bil postal pač eden tistih običajnih problemov, ki jih sproti rešuje vsakdanost po svojem vsakodnevno se menjajočem okusu ter krpa in dostavlja brez pogleda v bodočnost. Naročnik in arhitekt sta si bila v tem slučaju edina v prepričanju, da ugled samozavestnega, pravkar osvobojenega naroda zahteva od njih dela trajne vrednosti; za vsako delo pa je treba predvsem jasnega spoznanja bistva in obsega naloge. To pa zopet more poroditi le velikopotezen, daleč v bodočnost zamišljen okvirni program. Tako je bilo vprašanje preureditve prškega gradu od samega začetka postavljeno na tisto široko, dalekovidno podlago, ki je ustvarjala v baročni dobi arhitekturna veledela, katerim se je naša sodobnost samo čudila, mislila pa je, da nima več tiste energije, iz katere bi mogla kaj podobnega poroditi.

Tako pojmovano pa je arhitekturno vprašanje prškega gradu silno komplicirano, kajti treba je bilo združiti veliki okvirni program, ki naj eventualno služi za podlago delu cele generacije, z rešitvijo neposrednih nalog ter s soglasitvijo tega programa z drugimi, deloma že začetimi, deloma pa z absolutno gotovostjo pričakovanimi nalogami ter predvsem tudi s sodobnimi zahtevami varstva

* Za podrobno orientacijo opozarjam na monumentalno publikacijo *Novosti Pražského Hradu a Lan*. Vydala k 10. výročí stavební správa Pražského Hradu. Česká grafická Unie, Praha, 1928. — Mnoho slik, ki lahko služijo v ilustracijo našega članka, je priobčil Dom in svet v letu 1927., 1928. in 1929. — Najboljše o Plečnikovem delu na Hradčanih je napisal češki arhitekt Pavel Janák v listu *Volné Směry*, I. XXVI. (1928), str. 97 sl. (Josef Plečnik v Praze.) — Vse potrebne zgodovinske, položajne, kažipotne informacije glede sodobnih Hradčan pa dobiš v knjižici Dr. J. Morávek, *Die Prager Burg*, Praha, »Orbis«, 1929.

spomenikov, ki se ravno v Pragi nenavadno živahno pojavljajo.

Hradčani so namreč resnična akropola češkega naroda in njegove zgodovine. Vedelo se je, da segajo spomeniške korenike Hradčan prav do zibel česke zgodovine v sedanji češki domovini, prav do tja, ko odpovedujejo zgodovinski viri in le še legenda in pravljica posredujeta gluhe skrivnostne vesti o postanku države in njeni prvi zgodovini. Partenon češkega naroda, katedrala sv. Vida, pa se je že od desetletij sem dograjevala in bistveno izpreminjala osrčje Hradčan posebno v njih impozantni zunanji obliki. Tako je bil sodobni program vezan na ozire do ohranitve starih in novih, že obstoječih in šele nastajajočih vrednot ter na ozire do tudi med delom pričakovanih odkritij, in vse njegovo dosedanje izvrševanje se godi ob neprestanem trenju z označenimi načeli, dejstvi in celo nepričakovanimi novimi odkritji.

Plečnikov okvirni načrt, zasnovan na desetletja, je obsegal predvsem dve nalogi: Prva in najbližja je bila preurediti obstoječo palačo v privatno in reprezentativno bivališče predsednika republike; v bivališče, ki bo odgovarjalo potrebam sodobnega človeka po udobnosti in higieni, pa bo obenem opremljeno z vsem razkošjem državne rezidence. To je zahtevalo predvsem preureditev in izpopolnitev dohodov in dovozov in ureditev dvorišč. Druga, širša naloga pa je nalagala dolžnost, ustvariti gradu estetski milje z ureditvijo obkrožajočih ga vrtov ter spojit v estetsko enoto grad in vso k njemu spadajočo okolico z zanemarjenimi ali neizrabljenimi naravnimi in umetnimi momenti.

V obeh smereh je bil zarisan osnovni načrt in v obeh se je delo kmalu po utemeljitvi rezidence pričelo, v obeh smereh pa se ta osnovni načrt neprestano prilagaja, dozoreva v zvezi z izvršenim in s konkretnim vsakokratnim položajem, posebno pa z razvojem estetskega računa v mojstrosti glavi. Lahko mirno rečemo, da to, kar se na Hradčanih izvrši, izraste vselej iz vseh predpogojev tal, na katerih nastaja, in iz neprestane borbe arhitekta z danim problemom, pa tudi iz najglobljih, najbolj preizkušenih korenin estetskega sveta, ki v njem živi njegov duh.

Po desetih letih dela je danes lep kos onega v prvotni zasnovi spočetega programa že izvršen. Prednost so dobili sevé oni deli, ki so neposredno praktično važni, tako predvsem prezidentovo stanovanje in njegovi uradni prostori, dohodi in dovozi k njim ter dvorišča v gradu. Tako je dovršeno prvo dvorišče in nov dovoz, vodeč skozi trakt med prvim in drugim dvoriščem in ob drugem dvorišču do nove pritlične vhodne veže v traktu med drugim in tretjim dvoriščem. Dovršeno je novo stopnišče od tod k prezidentovemu stanovanju in prezidentovo stanovanje z uradnimi prostori vred ter drugi dohodi k njim. Blizu dovršitve pa se nahajajo: nova vhodna veža z drugega dvorišča k stopniščem, vodečim k velikim dvoranam severnega trakta gradu, tretje dvorišče in stopnišče, ki bo vodilo iz tretjega dvorišča k vrtovom na okopih. Od drugega dela programa je dovršen tako zvani »rajski vrt« s

svojim nadaljevanjem vrtovi na okopih in alpinumu pod njimi, urejen je dalje vinograd v gornjem jelenjem jarku, v delu pa je velika razgledna cesta na levem bregu spodnjega jelenjega jarka, restavrira se Belvedere, celota pa začenja že jasno kazati obrise svojega bodočega lica.

Potnik, ki pride na grad od Male strani praške, najrajši po tako zvanih novih grajskih stopnicah od cerkve sv. Miklavža, se sreča s Plečnikovim delom najprej vrh stopnic, kjer je kratka baročno občutena kamenita ograja, v nekdanjem zobčastem trdnjavskega zidu iz opeke pa nov, s kamnitnim stebrom deljen dvojen, z močno mrežo zaprt portal, skozi katerega je lep pogled na velike stopnice, ki vodijo navzdol in na rajski vrt sam. Na prvem, tristrano zaprtem grajskem dvorišču opazi najprej monumentalni tlak iz velikih granitnih plošč in v ozadju dvorišča, ob Matijevih vratih, dva po 25 m visoka ostro završena droga za zastave iz dreves, posekanih v gozdovih češkomoravskega hribovja. Takoj pri vhodu na dvorišče, desno, stopi v malo vežo, kjer je Plečnik postavil leseno klop, krasilno fontano z levjo glavo in nekdašnji baročni mrežo zaprto odprtino, obrnjeno proti mestu, pokril z enotno ploskvijo stekla in tako odprl nemoten lep pogled na Prago. V desnem oglu prvega dvorišča je predrt dovoz mimo drugega dvorišča do veže v traktu med drugim in tretjim dvoriščem, ki je na obe strani zasteklena. Tlakovan je z mikavno sestavljeno opeko. Veža, ki vodi k stopnišču, je ena najlepših novotvorb Plečnikovih. Obokana je z okvirnim obokom, ki dovaja vrhnjo osvetljavo, in obogačena s stebri. Svedrasto se navzgor vijoče stopnice imajo stene in zaključni obok iz surove, vestno fugirane opeke, odprtine napram dvorišču so flankirane od stebrov. Središče prezidentovega stanovanja tvori tako zvani impluvij z veliko kamenito vazo v sredini in vazami iz ruske carske manufakture ob straneh. Nepozaben je vtis pogleda iz obednice v ta impluvij in preko njega na hodnik. Tem bolj še pri večerni razsvetljavi. V prezidentovem privatnem stanovanju in njemu služečih reprezentativnih prostorih je Plečnik porabil večinoma staro, iz začetka in 1. polovice 19. stoletja izhajajoče pohištvo in temu prilagodil svoje, kjer ga je dodal, kakor v mali posvetovalnici, v prezidentovi knjižnici, v damskem salonu in v velikem družabnem salonu, katerega nasproti oknom se nahajajočo steno je opremil z vrsto temnih lesenih stebrov. V damskem salonu je sestavil slovaške narodne vezenine v učinkovite skupine, s katerimi je pokril stene, v knjižnici je pokril stene z odprtimi omarami in ustvaril res intimen, a obenem učinkovit knjižnični prostor, drugod je samo sestavil staro pohištvo s par slikami ali v odličnih prostorih pokril stene z dragocenimi gobelini. Le še dva prostora sta čisto svojevrstna: obakrat gre za težko porabne prehodne prostore ali estetsko komaj porabne prostorne kline — dvorana s harfo in garderoba. Dvorana s harfo je praktično neporaben prehodni prostor, ki je dobil svoje življenje s samotno, v sredo postavljeno zlato harfo, vse stene pa so bile pokrite z zlatom; tako je iz neporabnega prostora nastala

poleg impluvija najučinkovitejša razpoložljiva prostornina. Garderoba, ki predstavlja praktično naravnost neporaben prostorni klin, je vsa pokrita z enostavnim gladkim deskovim obojem naravne svetle barve, na vrhu pa stojijo pozlačene manirirano rezljane glavice, ki delajo iz tega prostora eno največjih presenečenj prezidentovega stanovanja. Novo je ustvarjena tudi cela vrsta vrat, ki učinkujejo v prvi vrsti s svojo monumentalno enostavnostjo in plemenitostjo materiala, na prekladi pa Plečnik rad namešča za sklep kako plastiko, ki v enostavnem okviru tem močneje in bogateje učinkuje. Ko človek preide te prostore, se je prepričal, kako arhitekt, ki je imel možnost iznova ustvariti, kar bi pozelel, zadržuje prirojeno nagnjenje po novem in se njegova fantazija razbohoti le tam, kjer je neobhodno potrebno ustvariti jačje poudarke ali središča, vedno v dopolnilo in naravni poudarek obstoječega.

Veža pred stopnišči k dvoranam severnega trakta gradu, ki je nastala z odstranitvijo notranje nemonumentalne porabne arhitekture, je dobila svojo monumentalno obliko s tremi nadstropji granitnih stebrišč in s stropom, obitim z bakreno pločevino.

Tretje dvorišče, ki se pravkar dovršuje, pomenja enega izmed osnovnih zamislov arhitektovih glede lica novih Hradčan. Kakor marsikaj je tudi to dvorišče izvedeno v ostrem nasprotju z javnim in to celo z zelo vplivnim javnim mnenjem češke prestolnice. Bil je to doslej obseden, tradicionalno in v duhu srednjeveške romantike srednjeevropskih mest neraven trg na jugu od katedrale svetega Vida in pred njo, obrobjen na južni strani z velikopotezno baročno palačno fronto. V temeljih tega trga so našli skoro v cellem obsegu dragocene arheološke ostanke iz staročeške in romanske dobe, temelje cerkva, ostanke okopov prve utrjene naselbine na Hradčanih in nebroj drugih zgodovinsko in narodno dragocenih odkritij. Problem je bil, kako te najdbe ohraniti in jih napraviti trajno in lahko dostopne, na drugi strani pa dati trgu trajno estetsko lice, ki ga kot najvažnejši grajski trg tudi zasluži. Šlo je za to ali naj se ohrani tradicionalna romantika valovitih tal, ki so padale od proštije in cerkve k palači na jugu, ali seči po radikalni rešitvi in dati trgu novo lice. Z dviganjem tal v etapah bi se bilo dalo izpeljati tudi prvo. Plečnik se je končno odločil za radikalno rešitev in dobil zanjo tudi odobritev. Nastane naj pri starem arhitektonskem okviru nov svečan trg, nekak tekmeč trg sv. Marka v Benetkah, s tem, da se vsa tla speljejo na enotno višino in se ves trg pokrije z monumentalnim kamenitim tlakom. Pri tem izravnavanju se je na južni strani dobil pod novim tlakom zadosten z železobetonskimi konstrukcijami pokrit prostor za arheološke ostanke prejšnjih dob, na drugi pa so na južni strani ladje katedrale se nahajajoče izkopine Spitihnevove cerkve prišle nad nivo novega tlaka. Tudi proštija in cerkev sv. Vida sta nekam prirasli iz tal, vendar se je ta vtis ob cerkvi omilil z nizko stavbo po Plečnikovem načrtu, zamreženo napram dvorišču, tako da je omogočen pogled na ostanke izkopane cerkve.

Na nasprotni strani pa se je del palače s svojim podstavkom občutno pogreznil v tla, tako da so napram prejšnji sliki nujno nastale neke spremembe, proti katerim se bori del praškega javnega mnjenja. Za tlak, ki je organiziran podobno tlaku Kongresnega trga v Ljubljani, se bo porabilo okoli 7000 m² granita iz cele Češke. Razen že omenjene pritlične obrambne stavbe nad Spitihnevovo cerkvijo, ki maskira nerodni kot med proštijo in stolnico, je bila na novem podstavku nanovo postavljena slavna bronasta soha sv. Jurija ter na oglu proštije okrog 18 m visoki monolit iz mrakotinskega granita, katerega vrh še ni definitivno določen. V jugovzhodnem kotu dvorišča pa se stavi monumentalni vhod na stopnišče, ki bo vodilo s trga na vrt na okopih. Vhod bodo tvorili štirje granitni slopi, ki bodo nosili dva rezljana trama, na njih pa bo ležala kot šotorna strešna ploha bakrena plošča. Ogromni trg bo tako dobil pri starem okviru popolnoma nov značaj svečane odličnosti in bo sam po sebi postal paradno središče tako cerkvenih kakor državnih Hradčan.

Monumentalno vez med tako preurejenim gradom in vrtovi za njim na južnem pobočju bodo tvorile že omenjene stopnice, ki bodo pod južnim traktom vodile v več etapah navzdol na okope. Te stopnice so neke vrste vrstnik stopnišča v palači Trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani; razlikujejo pa se močno po dimenzijah in materialu. Vse stene so iz belkaste opoke, katere struktura in ubiti lesk spominjata na najlepše lesove.

Ozemlje praškega gradu pokriva s svojimi stavbami in vrtovi dva vzporedna hrbta, ki ju loči globoki »jelenji jarek« in dosedaj veže ob kraljevskem gradu tako zvani »prašni most«. Nad Malo Strano na južni strani gradu in z njim zvezanih drugih palač in poslopij se nahajata tako zvani »rajski vrt« in »vrt na okopih«. Na drugem hrbtu zavzema velik del »kraljevski vrt« z znanim prelepim Belvederom, na zgornjem koncu pa je »vinograd«. Celotni načrt ureditve teh vrtnih kompleksov obsega med drugim zvezo med obema deloma z velikim mostom preko spodnjega »jelenjega jarka«. Pri že urejenem vrtnem kompleksu je šlo za to, da se odpre doslej po trdnjavskem ozidju zaprti prekrasni pogled na Prago, posebej še na čudovito, iz globine Male Strane rastočo konturo stolpa in kupole cerkve sv. Miklavža. Tudi pri ureditvi vrtov onega hrbta igrajo taki momenti veliko vlogo, tako je bila arhitektonski fiksirana krasna razgledna točka v »vinogradu«, po levem bregu spodnjega jelenjega jarka pa se že stavi velika razgledna cesta, ki naj predvsem odkrije lepote pogledov na severno stran grajskih stavb, dalje pa tudi na Prago. Tako vidimo povsod, kako modernega arhitekta mikajo pri ureditvi vrtnih kompleksov široke nezastrite perspektive v obkrožujočo pokrajino. Kakor se tu vrtni svet pred gledalčevimi očmi preliva v obkrožujoči ga svet, tako tudi pri arhitekturnih rešitvah arhitekta mika to zlivanje enega v drugo, odpiranje in ustvarjanje določenih perspektiv (impluvij, tretje dvorišče) in je le iz te želje razumljiva odstranitev baročne mreže, ki je zapirala vežo ob prvem dvorišču proti mestu in nje nadomestitev

z veliko enotno stekleno ploskvijo, ki sega do tal in ustvarja vtis, da stopaš naravnost ven in se svobodno lahko naužiješ lepega razgleda, ki se vsiljuje v prostor in vabi, da ga ne prezreš.

Arhitektura služi v veliki meri temu glavnemu namenu. Ž njo so fiksirane, poudarjene in obogatene one točke, ki se kot razgledne posebno odlikujejo. Ona pogosto tudi vokvirja in estetski dopolnjuje razgled, kakor posebno na okopih nepozabni pogled na cerkev sv. Miklavža na Mali Strani, ona pogosto ne določa samo točke razgleda, ampak tudi njegovo smer, kakor pri Matijevi altani. Arhitektura dalje sama pogosto ustvarja smeri in počitke pogledom in postaja deloma sama sebi namen, kakor pri igrivem monolitu na Moravski bastiji.

Na drugi strani pa ne služi arhitektura v vrtu samem samo strogi učinkoviti delitvi ploskev, ampak v prav veliki meri tudi obogatitvi, podarku ali celo estetski razlagi naravnih momentov samih, kakor n. pr. velike stopnice ali monolitna skleda v rajskem vrtu.

Skoro popolnoma dovršeni so doslej vrtovi na okopih in rajski vrt. Ti nam tudi najbolj odkrivajo Plečnika kot stvaritelja velikopoteznih ureditev. Ako stopimo pri opisanem stopnišču, ki vodi iz tretjega dvorišča na okope, na vrt, zademo prav na eno glavnih točk teh vrtov, na razgled proti sv. Miklavžu; ako se obrnemo na levo, nas kmalu zamika na skrajni levici Moravska bastija s svojim klicajem — monolitom, na desno pa nas pritegnejo monumentalne ploskve rajskega vrta z neprekosljivo monumentalnimi stopnicami. Pri celotnih pregledih preko teh vrtov kakor pri posameznih učinkovitih odsekih sodelujejo vselej harmonično trije elementi: 1. Osnovni, ki ga tvorijo sedaj monumentalno, sedaj smotrno prehodno razdeljene in s kamnitnimi okviri energično ograjene ploskve trave, s posameznimi deloma slikovito razrastlimi drevesi, ki še ugodneje učinkujejo jeseni ali pozimi, ko jim odpade listje. Velika poševno proti vrtu nagnjena ploskev, ki zaključuje vrt tam, kjer nove grajske stopnice dosežejo grad, je vsa izpremenjena v monumentalne stopnice, vodeče do enega izmed vhodov na vrt. Blizu vrha je pred ostrim kotom, v katerem se tu lomi monumentalno visoka grajska stena, v stopnicah pripravljen podstavek za neki arhitektonski poudarek. Prvotno so tu nameravali postaviti granitni monolit, ki zdaj stoji na tretjem dvorišču. Drug zelo simpatičen načrt je bil, postaviti tu spomenik padlim češkim legionarjem v obliki tradicionalnega stebra z večno lučjo. Ta steber, čigar vrh bi krasil po kiparju Štursi modelirani češki lev, bi dosegal višino grajske stene in bi čudovito mogočno učinkoval. Pred stopnicami se razprostira največja travnata ploskev celega vrta, ogromna zelena preproga, obdana s težkim kamnitim okvirom, na njeni sredi pa »granitno morje« — največja monolitna vaza iz mrakotinskega granita, ki osredotočuje vse poglede nase in posebno mogočno učinkuje pred ozadjem opisanih stopnic. V ostalem delu vrta krasijo in oživljajo posamezne dele: velika miza iz diorita, nov vodnjak z baročnim kipom Samso-

na, spomenik Slavate i. dr. — 2. Velike važnosti sta za vrt oba okvirna elementa: Na severni strani monumentalna, v raznih smereh lomljena in zelo živahno se izpreminjajoča kulisa grajskih sten, na južni pa na mestu bivšega trdnjavskega obzidja ustvarjena nova omejitev vrtov. Severno omejitev je arhitekt porabil v vsi njeni tradicionalni monumentalnosti; mestoma se odstranjajo nemonumentalne utilitarne pristavbe novejših dob, tako posebno ob vladislavski dvorani, da se dobi pogled na monumentalne zidine srednjeveških in vladislavskih delov gradu, pri čemer se marsikak učinkovit del starejših arhitektur šele na novo odkriva. Le semintje je sodobni arhitekt pritlični del nekoliko priredil ali obogatil, tako posebno s par vazami, z masivno balustrado, ki zakriva vhode v kletne prostore pod stopnicami, dalje z južno stranjo že večkrat omenjenega monumentalnega stopnišča, ki vodi na vrt iz tretjega dvorišča in na tej strani učinkuje s svojimi deloma drznimi konstruktivnimi elementi, končno pa najbolj ob zavodu za plemkinje, kjer je v bližini bastije iz dobe Premisla Otokarja II. postavil stebriščno kolonado Bellevue in jo arhitektonski zvezal s steno pritličja poslopja, kateremu je prizidana. — Podlaga za južno omejitev vrta mu je dalo mrko zobčasto trdnjavsko ozidje, ki je od srede 19. stoletja dalje zapiralo vrt proti mestu, z bivšimi bastijami in prehodi. Nesporno dobra vodilna misel za ureditev te strani, ki pa prvotno ni našla zadostnega razumevanja pri praškem javnem mnenju, je bila, odpreti prost pogled na Prago in ga z arhitektonskimi elementi nove ograditve vrtnega ozemlja obogatiti, slikovito dopolniti, podstaviti in razdeliti. Kljub odporu zagriženih prijateljev starine je ozidje v največjem delu padlo in novi razgled ni samo opravičil arhitektove radikalnosti, ampak mu ravno radi tega dejansko prinesel največ hvale.

Staro ozidje je Plečnik obdržal samo na črti od gradu, kjer ga dosežejo nove grajske stopnice, do tako zvane Matijeve vrtno altane. Prodril pa ga je vrhu stopnic z že omenjenim dvodelnim portalom, ki omogočuje učinkovit pogled na velike stopnice in rajski vrt. Pri Matijevi altani je ustvaril razgledno teraso, vhod k nji pa je okrasil s kipom Dobrega pastirja kiparja J. Kalvode. Nato je ohranil še del ozidja in njegov konec monumentaliziral z odprtim, slikovito nad strmim bregom ležečim paviljonom na osmih stebrih, od njega pa je izpeljal po robu pot k veliki polkrožni, nizko ograjeni terasi, ob strani katere stoji kamnitna piramida. S terase je čudovit pogled na Prago; še mikavnejši pa je ta pogled iz ozadja vrta preko terase na cerkev sv. Miklavža. Ograja terase neizrečeno srečno obrobja pogled, piramida pa z občutnim kontrastom svojih strogih statičnih oblik še prav posebej poudarja čudovito igrivo lahkoto, s katero se baročna gmota kupole in zvonika iz globokega dna gromadi pod nebo. Tudi dva bivša prehoda skozi ozidje je Plečnik izrabil kot počivališča, odnosno razgledišča in stopnišča, vodeča na breg pod zidom, kjer se nahaja intimen alpinum. Arhitektonski je porabil surovo zidovje iz opeke, v enem slučaju ga obo-

gatil z odprtiniami s kamnitno preklado in ličnimi srednjimi stebri, v drugem pa s stebriščno pergolo. Dosedaj dovršeni del vrtov zaključuje tako zvana Moravska bastija z masivno ograjo in za svojo visokost iglasto vitkim monolitom z dekorativnim jonskim kapitelom in kovinsko kroglo na vrhu.

Besedni opis ni zmožen niti približno zajeti velikosti koncepta, ki diha iz te vrtnice celote. Bolj kakor njegova vprav baročna veličina in mogočnost, ki je posebno izražena v »rajskem vrtu«, se v besedni zaporednosti naštevanja motivov zrcali bogata dekorativnost, pesniška oživiljenost in mogoče tudi enotno zajeta, a pri tem igrivo raznolična oblikovnost. Kdor si bo vzel radi ponazoritve v pomoč slike, ki smo jih prinašali zadnja leta v našem listu, bo vsaj iz nekaterih doslutil tudi tisto široko, daleč preko posameznega motiva segajočo osnovno koncepcijo teh vrtov, dajočo jim tako nevsakdanje, odlično, prav visokoaristokratiško lice.

*

V Plečnikovem razvoju in njegovem življenjskem delu zavzema koncept za ureditev praškega gradu in to, kar se je od tega koncepta v prvem desetletju češkoslovaške republike izvršilo, važno mesto. Zrel mož z več ko dvajsetletno teoretično in praktično pripravo, mož, ki se je bližal svojemu petdesetemu letu, je prevzel to veliko nalogo: mislimo, da ne pretiravamo, če rečemo, da eno največjih arhitekturnih nalog sedanosti. Hradčani s svojim ozemljem predstavljajo vendar kar celo in to precejšnje mesto z odličnimi stavbami, trgi, komunikacijami in vrtovi. Redko postane stvaritve željen duh tako neomejen gospodar take naloge kakor je to usoda naklonila Plečniku pod pokroviteljstvom uvidevne avtoritete prvega prezidenta čsl. republike. Imeti na razpolago v našem času redko razpoložljiva sredstva in tako rekoč neomejeno zaupanje, da kar bo ustvaril, bo dobro, bi bilo marsikoga speljalo v izkušnjo in bi se začel izživljati v razkošju materiala in bogastvu prikupnih oblik. Kakor smo tekom opisa večkrat poudarili, je Plečnik razkošje omejil na minimum, svojo fantazijo brzdal povsod, kjer je zadel na tradicionalne vrednote in se jim n. pr. v prezidentovem stanovanju podredil do skrajnosti. Kjer pa je čutil potrebo po jačjih arhitektonskih učinkih posebno z ozirom na najvišji državni položaj hiše, kateri služi, tam je njegova fantazija zaigrala z vsemi sredstvi, s katerimi razpolaga. Ker je njegova najgloblja narava skoro asketsko konstruktivno arhitektonska, se tudi tu izraža redno s strogo konstruktivnimi oblikami, stebri, prekladami, balustradnimi ali masivnimi pregradami ter okončitvami, izvirajočimi neposredno iz konstruktivne ideje motiva. Kvaliteta materiala, njegova prirodna in umetno oblikovana estetika, predvsem pa do skrajnosti korektna in vestna obdelava, so glavni elementi, s katerimi deluje. Redko velik brezhiben kos plemenitega materiala mu je več vreden kot vsa umetnost kompliciranih sestav in obdelav. Ta material postavlja v njegovi kubični oblikovnosti kot monolite (v Lanih celo kot ne-

obdelano redko lepo in izredno veliko trsko), oblikuje ga v orjaške vaze in se veseli njegovega leska, njegove brezhibne čiste strukture in enakomerne jedrnatosti. Če prime za les (prim. njegove na videz nestatične, linearno igračkaste oblike pohištva!), ga oblikuje s tako suvereno svobodo, da ga more zavidati najboljši mizar, in če gre končno za to, da, kakor pravimo, iz nič ustvari nekaj, zopet dokaže, da si je svest tega, kar hoče. Med taka dejanja, izvirajoča samo iz globokih spoznanj položaja, spada otvoritev razgleda na Prago iz vrtov.

Motil bi se, kdor bi mislil, da to delo raste iz čiste bujne fantazije brez težav in borb, posebno še brez notranjih borb stvaritelja z materialom in položajem. Kdor vidi nevsiljivost ali samozavestno veljavnost dovršenih del, mogoče ne verjame lahko, da je vse to plod neprestanega študija, neprestanega prilagajevanja položaju in počasne rasti med izvrševanjem danega dela. Arhitektura zahteva prav tako kakor vsaka druga panoga umetnosti neprestano nego, požrtvovalno ljubezen in detajlno izdelavo. Tudi ona še ni dozorela z dovršitvijo tako zvanega načrta, ampak res dozori šele takrat, ko je mojstrovo oko s samozavestnim zadovoljstvom objelo pravkar dograjeno delo. Celotni hradčanski koncept, princip, na katerem sloni, je res deset let star in ga arhitekt zasleduje z žilavo energijo od početka naprej. V podrobnostih pa se razvija in oblikuje, kakor se iz zrna, ki oklepa že vso poznejšo zakonitost v zarodku, razvija rastlina do bujnega cvetú ali impozantnega drevesa.

Delo na Hradčanih je os vseh Plečnikovih snovanj po vojni. To je v tej njegovi življenjski in delovni dobi pravi življenjski posel njegov, ki obvlada več ali manj vse njegovo delovanje v tem času. Pozabiti ne smemo, da on v tej dobi živi in deluje z enako vnemo na dveh daleč ločenih mestih, v Pragi in Ljubljani. Ko je zasnoval svoj hradčanski koncept in pričel z njegovo izvršitvijo, ga je domovina izmamila iz sicer najbolj bratskega osredja pod svoj rodni krov. Njegovo delo se je medtem tudi doma globoko ukoreninilo in zanimivo je opazovati, kako ljubljanski načrti rasto iz praških osnov, kako ljubljanski načrti rešujejo dele šele v prvi zamisli spočetih praških problemov in kako končno ljubljanska izvršena dela praktično in tehnično oblikujejo praške načrte, pa tudi narobe. Praški mobilijar je predpogoj za mobilijar v palači Zbornice za TOI, njeno stopnišče pa tehnični in estetski predpogoj za večkrat omenjeno stopnišče, ki vodi iz tretjega dvorišča na vrt na okopih v Pragi. Ko je zmagal nad praškim javnim mnenjem s posrečenim odkritjem neizrabljenega razgleda iz okopov na Prago, je takoj na to samozavestno odkril takrat še skeptičnim Ljubljančanom z ureditvijo Cojzove ceste pogled na križevniško Ljubljano. Da dá očesu oporišče na нравno nelepo preko Ljubljane padajoči, oko v globino vabeči ploskvi, je porabil na kritičnem mestu motiv piramide iz Prage. Tlak na Kongresnem trgu je bil preizkušnja za praško tretje dvorišče. Še ne dovršeni praški monolit in steber Ilirije se zopet po svoje

vežeta, kakor se na drugi strani veže šišenska cerkev s še večjim osnutkom cerkve Srca Jezusovega na Vinohradih v Pragi in bodo estetske in tehnične skušnje ljubljanske Vzájemne zavarovalnice služile pri izvrševanju tega projekta. Še več: celotni hradčanski projekt in njegove skušnje se vežejo končno s projektom za estetsko regulacijo Ljubljane, ki ga je letos priobčil naš list.

Tako se stalno logično in nadvse plodovito vežeta, podpirata in dopolnjujeta Plečnikova povojna delavnost v Pragi in Ljubljani. Kdor bo hotel pravilno oceniti eno in drugo, bo moral dobro poznati obe.

Izza Hradčan vstaja vizija nove estetsko izgrajene Ljubljane. Pot, ki jo gradbena uprava našega mesta že par let z večjo ali manjšo energijo zasleduje, je nedvomno prava in po potresu prvič resnično estetsko plodonosna.

*

Po povedanem je torej znanje z načrtom za Hradčane in tam izvršenimi deli aktualno za nas. Res je sicer, da umetniška osebnost, ki daje življenje enemu kakor drugemu projektu, na različnem materialu lahko marsikaj preuredi in ga napravi tako podajnega svoji umetniški ideji, da je mogoče, da z izvestnim nasiljem lahko uresniči isto idejo v dveh na videz različnih materialih ali položajih. Vendar pa nas dejstvo, da se udeležujejo isti umetniški principi v Ljubljani kakor na Hradčanih, nagiba k mnenju, da obstojata med obema oblikovanima objektoma vsaj neke splošne osnovne podobnosti, vsaj neki sorodni predpogoji. Ako nekoliko primerjamo tipološko stran obeh arhitekturnih ali bolje rečeno naselbinskih, mestnih organizmov, Hradčan in Ljubljane, se prepričamo, da so podobnosti več ko navidezne in da uporaba sorodnih rešitev, arhitektonskih motivov in elementov raste iz logike položajev tukaj in tam.

Ako pogledamo na Hradčane in na Ljubljano s stališča sodobne znanosti o značaju mestnih selišč in njih tipih¹, vidimo, da gre obakrat v osnovi za tip tako zvanega »organsko razvitega selišča«, ki je kot posledica večstoletnega življenja

¹ Glede tipologije opozarjam na knjigo Paul Zucker: *Entwicklung des Stadtbildes. — Die Stadt als Form.* München-Berlin, Drei-Masken-Verlag, 1929; — glede zgodovinskega in arhitektonskega razvoja pa na A. E. Brinckmann: *Stadtbaukunst. Geschichtliche Querschnitte und neuzeitliche Ziele* v Burger-Brinckmann: *Handbuch der Kunstwissenschaft*, Berlin-Neubabelsberg, Athenaion, 1920. — V glavnem gre za dva osnovna tipa, tip iz predpogojev tal komponiranega mesta (Br. pravi »gewachsene Stadt«, Z. pa »organisch entwickelte St.«) ter tip premišljeno ustanovljenega mesta (Br. »angelegte St.«, Z. »tektonisch gegründete St.«). Slovensko bi mogoče smeli kratko reči »prirodni tip« in »zasnovani tip«; mi pa bomo radi večje jasnosti rabili Zuckrova izraza »organsko razvito« in »tektonsko utemeljeno mesto«. Prvi tip obsega predvsem mesta srednjeveškega postanka, drugi pa antična in renesansko-baročna kakor sploh vsa po enotnem načrtu zgrajena mesta.

prešlo v sodobnost z deloma motenimi, zabrisanimi ali zanemarjenimi estetskimi elementi, katerim je treba pomagati do novega izraza, iz dediščine mnogih generacij ustvariti praktično in estetsko za sodobnost aktualne vrednote.

Značilno tako za Ljubljano kot za Hradčane je, da je pri obeh prvotna »naravna« podlaga in zasnova tako močna, da kljub temu, da sta oba preživela večstoletno dobo smotrne gojitve njunemu ravno nasprotnega principa mestne arhitekture, ona še danes prevladuje in stopa na prvi plan pozornosti, če ju tipološko opredeljujemo ali estetsko ocenjujemo. Na Hradčanih so se v dobi baroka udeleževale prav jake imperialistične stvariteljske volje, ki so preobrazile v novem zmislu vsa važnejša poslopja razen katedrale, jim dala danes značilno veliko sklenjeno obliko, ki odločuje tako v monumentalni zunanosti nad Malo Strano, kakor v takrat dozidanih delih ob prvem in drugem dvorišču, pa tudi na tretjem z izjemo katedrale. Kljub temu pa je tako v zunanem vtisu Hradčan, kakor v njih notranji razporeditvi še vedno merodajen in skoro nič zabrisan srednjeveški tip naravno, iz predpogojev položaja izrastlega selišča. Še več: v estetskem oziru je baročna velikopotezna monumentalnost tej osnovi dodala novih bistvenih vrednot, katerih ena je posebno neprekošeno lepi diadem monumentalno enotno urezanih stavb na južni strani, izza katerega raste srce Hradčan, sv. Vid. Važno za naše razmotrivanje je, da kljub temu, da je barok starim dodal bistveno važne nove dele in skoro vse drugo preobrazil primerno svojemu principu, Hradčan ne moremo šteti v drugo tipološko skupino, ki je v nasprotju s srednjim vekom značilna tako za antično kakor za baročno mestno graditeljstvo. Kljub preureditvi v tektonsko premišljenem enotnem zmislu so Hradčani še danes tipična iz naravnih predpogojev položaja izrastla naselbina, katere estetsko stran sicer baročni element podpira, determinira jo pa še vedno srednjeveški.

V Ljubljani v baročni dobi ni bilo imperialističnih volj, ki bi se bile s takrat sodobnim velikim monumentalnim merilom lotile radikalne preosnove obstoječega, kakor se je to zgodilo po volji energičnih, v arhitekturno preosnovo svoje prestolice zagrizenih nadškofov v XVII. in XVIII. stoletju v Salzburgu, kjer so podrli cele mestne dele, da so mogli uveljaviti svojo voljo po preureditvi svoje prestolice v novem tektonsko zasnovanem zmislu. Kljub temu pa je tudi Ljubljana temeljito izpremenila lice svojih ulic in trgov, ker so, četudi brez globljega enotnega načrta, hiše spremenile svoje fasade v novem duhu in se druga za drugo polagoma podredile osnovnemu baročnemu principu enotne sklenjene stene in velike višino izravnavaajoče perspektivistične črte, tako da je Ljubljana, ne da bi bila preuredila iz srednjeveških predpogojev naravne rasti iz danega položaja nastali sestav kristalov in njih skupin, vendar doživela skoro popolno preobrazitev v svojem notranjem licu. V zunanem pa ta sprememba ni igrala prevelike vloge, ker je za razvoj Ljubljane do najnovejše dobe tipično, da so se

odstranjeni kristali v mozaiku celote nadomeščali z novimi, ki so dajali ritmu navpičnih poudarkov nad osnovno horizontalo približno iste jačine kakor so jih imeli odstranjeni. Tako je tudi Ljubljana kljub navidezni temeljiti spremembi v baročni in novejši dobi obdržala značaj iz naravnih predpogojev izrastlega selišča z vsemi estetskimi posledicami za učinek svoje notranjščine in zunanjščine.

Kljub ti osnovni podobnosti pa je vendar med Ljubljano in Hradčani važna razlika v sedANJI notranji razvrstitvi objektov. Na praškem gradu je barok vsaj v novem delu uveljavil princip pravilno oblikovanih trgov in tako s svojim bistvom posegel globlje v tradicionalno celoto, četudi je samo dodal svoje, ni je pa globlje preosnoval. Ako s te strani pogledamo Ljubljano, barok v njeni notranjščini ni nikjer bistveno posegel v njeno tradicionalno tektoniko in celo tam, kjer je na videz delovala njegova stvariteljska volja, da ustvari velik pravilen trg, Kongresni, nas topografska zgodovina tega dela mesta prepriča, da gre za logično posledico iz tradicionalnih predpogojev. Estetskih elementov tega nekam naravno nastalega največjega ljubljanskega trga se pa barok sploh ni dotaknil razen z nunsko cerkvijo in prav za prav še danes niso izgrajeni. Če izvzamemo to za sodobno Ljubljano izredno važno točko, pa ima naše mesto svojstven značaj notranje razdelitve, ki je nastal kot posledica njegovega stoletnega naravnega razvoja: magistrala starega mesta je iz geografskih predpogojev naravno nastala komunikacijska črta od frančiškanskih vrat do karlovških vrat, ki je obenem estetska magistrala starega mesta, vsa druga komunikacijska členitev pa se javlja po razmeroma ozkih, pogosto vijugastih ulicah in razmeroma gosto nasejanih malih trgih, križiščih ali stikališčih, katerih oblika je slučajna in skoro redno nepravilna.

Teh dejstev se moramo zavedati, če hočemo pravilno presoditi Plečnikove načrte za arhitektonsko estetsko ureditev Ljubljane in Hradčan. Predvsem pa se moramo zavedati, kaj prinaša Plečnik kot arhitektonsko stvariteljska osebnost. Vsa njegova tradicija ga usposablja za reševanje takih problemov, katerim je njegov učitelj Otto Wagner, ustvaritelj dunajske mestne železnice z vsemi njenimi mestno arhitektonskimi posledicami za t. zv. Gürtel in druge dele Dunaja, ustvaritelj Steinhofa in priznan teoretik sodobnega stavbarstva mest, posvečal prvovrstno pažnjo. Pl. je ob mnogih prilikah pokazal zanimanje in razumevanje za te probleme tudi v Pragi, kjer je pred desetimi leti posegel s svojimi osnutki v debato o rešitvi važnega regulacijskega vprašanja t. zv. Letne. Pred hradčanske in ljubljanske probleme je prišel z že popolnoma ustaljenim nazorom tudi glede gradnje in estetike mest. Ako bi hoteli njegovo nagnjenje tipološko opredeliti, potem ni dvoma, da imamo v njem človeka, ki po vsem svojem osnovnem arhitektonskem teženju pripada tipu tektonske gradnje mest, kar je logična posledica njegovega spoštovanja do antike, reda, jasnosti in solidnega, strogo determiniranega dela. Toda kakor

on ostane tudi takrat, kadar porablja antične elemente ali forme, predvsem suverena osebnost, ki vsekdar ustvarja s o d o b n e arhitekture in ne antičnih, ker je poleg tektonika predvsem sodobno socialno in umetniško č u t e č č l o v e k, tako on tudi kot graditelj ali urejevalec mest ni nikdar tektonik za vsako ceno, ampak predvsem tudi arhitekt-poet, ki prisluškuje vsakemu utripu položaja, sledi za njegovimi estetsko plodnimi možnostmi in tako kljub svoji tektonski osnovi ustvarja iz predpogojev zemlje in položaja ter se tako prilagaja onemu drugemu tipu, ki je, kakor smo videli, še vedno estetsko merodajen za Hradčane in Ljubljano.

Položaj je torej tak, da Plečnik, načelni tektonik, ustvarja v miljeju, kjer odločuje iz naravnih predpogojev položaja nastali tip. Njegova gibka fantazija, ki neposredno reagira na latentne estetske možnosti, pa dela njegov princip skrajno prilagodljiv in uporaben, tako da ga občudujemo, kako dosledno se uveljavlja na hradčanskih okopih in v Ljubljani na črti od sv. Jakoba do Zvezde. V najtežji konflikt je doslej prišel na tretjem hradčanskem dvorišču, kjer se je končno odločil, da zadosti posebno tudi arheološkim ozirom, za strogo izvedbo tektonskega principa brez kompromisa. To dvorišče je nedvomno zanj najobčutljivejši poskusni kamen in ko bo enkrat v vseh detajlih izgrajeno, verjetno tudi eden osnovnih dokumentov njegovega ustvarjanja.

Paul Zucker izvaja v zadnjem poglavju svojega zgoraj navedenega aktualnega dela o razvoju mestne oblike, kako nas začenja v novejši dobi zanimati mestno selišče kot arhitektonsko plastičen pojav v pokrajini in v zvezi z njo in kako upoštevanje tega elementa za naše estetsko doživljanje raste, odkar sta nam avto in kolo zopet neposredno odkrila plastiko terena ter še prav posebno, odkar nam je zrakoplov odkril tudi tretjo dimenzijo, pogled z višine, ki nam je bil doslej le deloma dostopen.

S te moderne perspektive gledano pa dobiva Plečnikovo delo za nas še večjo vrednost, ker je estetska okrnjenost, pomanjkljivost ali celo nezmožnost v mestni mreži, ki nam jo odkriva pogled iz tretje dimenzije, še bolj občutna kot pri normalnem stališču.

Zavest važnosti estetskega problema Ljubljane, ki sem jo poskusil vzbuditi s pričujočo študijo, pa je velikega pomena za pravilno pojmovanje estetskega problema naše domovine sploh, če hočemo ohraniti njeno privlačnost za popotnika-tujca, in za domačina, ki se iz tujine vrača pod rodni krov.

NOVA SLOVENSKA OPERA

STANKO VURNIK

Doslej sem v prejšnjih dveh številkah »Doma in sveta« popisal v kratkem dvojce na našem ljubljanskem opernem odru že izvajan domačih oper, namreč Kogojeve »Črne maske« in pa Osterčev sketch »Iz komične opere«. Poleg teh dveh del šteje naša najnovejša operna litera-